

PJESMA O STAROM VUJADINU

Maja Bošković-Stulli

Devojka je svoje oči klela:
»Čarne oči, da bi ne gledale!
Sve gledaste, danas ne videste,
de prodoše Turci Lijevnjani,
provedoše iz gore hajduke,
Vujadina sa obadva sina.
Na njima je čudno odijelo:
na onome starom Vujadinu,
na njem' binjiš od suvoga zlata,
u čem paše na divan izlaze;
na Miliću Vujadinoviću,
još je na njem' ljepše odijelo;
na Vuliću bratu Milićevu,
na glavi mu čekrkli čelenka,
baš čelenka od dvanaest pera,
svako pero po od litru zlata.«
Kad su bili bijelu Lijevnu,
ugledaše proketo Lijevo
de u njemu bijeli se kula.
Tad govori stari Vujadine:
»O sinovi, moji sokolovi,
vidite li proketo Lijevo
de u njemu bijeli se kula?
Onde će nas biti i mučiti,
prebijati i noge i ruke,
i vaditi naše oči čarne.
O sinovi, moji sokolovi,
ne budite srca udovička,
no budite srca junačkoga;
ne odajte druga nijednoga,
ne odajte vi jatake naše
kod kojih smo zime zimovali,
zimovali, blago ostavljali;
ne odajte krčmarice mlade
kod kojih smo rujno vino pili,
rujno vino pili u potaji.«

Kad dodoše u Lijevno ravno,
 metnuše ih Turci u tavnicu;
 tavnovaše tri bijela dana,
 dok su Turci vijeć' vijećali
 kako će ih biti i mučiti.
 Kad prodoše tri bijela dana,
 izvedoše starog Vujadina,
 prebiše mu i noge i ruke;
 kad stadoše oči vadit čarne,
 govore mu Turci Lijevnjani:
 »Kazuj, kurvo, stari Vujadine,
 kazuj, kurvo, družinu ostalu,
 i jatake kud ste dohodili,
 dohodili, zime zimovali,
 zimovali, blago ostavljali;
 kazuj, kurvo, krčmarice mlade
 kod kojih ste rujno vino pili,
 pili rujno vino u potaji!«
 Al' govori stari Vujadine:
 »Ne ludujte, Turci Lijevnjani!
 Kad ne kazah za te hitre noge,
 kojeno su konjma utjecale,
 i ne kazah za junačke ruke
 kojeno su kopja prelamale
 i na gole sablje udarale, —
 ja ne kazah za lažljive oči
 koje su me na zlo navodile
 gledajući s najviše planine,
 gledajući dolje na drumove
 kud prolaze Turci i trgovci.«¹

O ovoj krasnoj narodnoj pjesmi ne znamo do danas gotovo ništa. Ne znamo odakle potječe, na koji se događaj odnosi, tko ju je kazivao ili pjevao, od koga i u kojem obliku ju je Vuk dobio. A sam njezin tekst ipak mnogo govori. Govori o onom posebnome svečanom dostojanstvu kojim se kult hajduka njegovao u danima oko Prvoga srpskog ustanka, u vrijeme kada se u toj hajdučiji svijesno počeo otkrivati onaj dotada latentno sadržani patos neravne vjekovne borbe protiv ugnjetača i kada se taj patos prenosio u vlastiti konačni obračun s istim ugnjetačem. U tim je prilikama pjesma o Vujadinu mogla u sebi ponijeti težinu dubokoga, osmišljeno poantiranog moralnoga sadržaja, koji je unutarnjoj cjelovitosti pjesme žrtvovao fabularnu cjelinu nekadanje epske pjesme. Tako je, naoko fragmentarna, nastala jedna od najljepših naših narodnih balada.

¹ Vuk Stef. Karadžić, Srpske narodne pjesme, knj. III, izd. Prosveta, Beograd 1954, br. 50.

Ovaj sintetički sud o »Starom Vujadinu« ne proizlazi tek iz općih misli o duhu vremena Prvog srpskog ustanka. Mislim da on može naći potvrde u usporedbi »Starog Vujadina« s ono nekoliko starijih i novijih varijanata te pjesme što sam ih dosada uspjela prikupiti. Iako malo-brojne i sasvim nedostatne da u cjelini rasvijetle problem te značajne pjesme, one su ipak dovoljne da već sada o njoj ponešto novo kažu i da potaknu eventualna dalja istraživanja.

Najstarija meni poznata varijanta te pjesme objavljena je u »Erlangenskom rukopisu«, koji je prema mišljenju svoga izdavača Gerharda Gesemanna bio napisan negdje u četverokutu Sisak — Sava — Gradiška — Virovitica — Križevci — Sisak oko god. 1720.²

Otkako je postajalo Lijevo
i Lijevo i polje lijevansko,
nije ljepše robje dovedeno
što je danas u nedilju mladu,
dovedena dva ajduka mlada,
dva ajduka dva rođena brata
Milivoje s bratom Vukovojem.
A kada su Lijevo ugledali,
stari bratac mladem govorio:
»Vidiš, bratac, Lijevna bijeloga,
više Lijevna studena kamena,
ondi će nas moriti mukama.
Već molim te, moj mili brajine,
kada nas stanu moriti mukam,
mućice nas mukom svakojakim,
pribiti će nam noge i ruke.
Ako će nas umoriti muke,
ne izdaji, brate, druga nijednoga,

ni ostava gdi smo ostavljali,
ni konaka gdi smo noćivali,
ni večera gdi smo večerali.«
Kada dođe petak turski svetac,
izvedoše ajduke na muke,
mućiše i mukom svakojakim,
pak prebiše i noge i ruke.
Čute oni ništa ne govore,
jošt im crne oči izvadiše
pak i ondi slijepe ostaviše.
Al u noći im družba dodoše,
uzeše i na pleći junačke,
odnesoše u goru zelenu
pak im lijepo izvidaše rane.
Al ne mogu izvidati oči,
veće vode slijepe po gorici,
jer su njima vrlo srećni bili.³

Tekstovi koje ćemo sada navesti mladi su od Vukove varijante oko sto trideset, a od Erlangenskog rukopisa oko dvije sto četrdeset godina. To su dvije varijante iste pjesme, zapisane u razmaku od jedne godine dvaput od iste starice. Kazivala ih je god. 1956. i 1957. osamdesettrogodišnja starica Sava Sučević rođ. Novaković u selu Zrmanja na rijeci Zrmanji, rodom iz susjedne Male Popine. Lijevi je tekst zapisao ing. Ivan Ivančan, a desni autor ovoga članka.

1956.

*Vezak vezla lijepa djevojka,
vezak vezla svoje oči klela:*

*»Što spavaste kada ne gledaste
kad prodoše Lijepljani Turci*

1957.

*Vezak vezla lijepa djevojka,
vezak vezla dvojne oči klela:
»Dvojne oči da bi ne gledale,
de ste bile kad videle nijeste
kud prodoše Lijepljani Turci*

² Gerhard Geseman, Erlangenski rukopis starih srpskohrvatskih narodnih pesama, izd. SKA, Sr. Karlovci 1925, str. XXI i LXII.

³ Ibid., pjesma br. 168. — Tekst je ovdje transkribiran savremenim pravopisom. U prvom, sedmom i osmom stihu ispravljene su dvije sitne pogreške rukopisa (druga i treća prema Gesemannovoj napomeni).

i prognaše dva gorska ajduka,
dva ajduka Janka i Milanka.
To su bila dva brata rođena.
Milanko je govorio Janku:
»Vidiš Mile Liječna bijeloga,
više njega crljena kamena,
ondje ćemo pogubiti glave,
ondje među na muke junake.
Ako metnu mene prije tebe,
ne odaji druga nijednoga,
ni ostave di smo ostavljali
ni pionice di smo pili vince,
veće kaži, moj brate rođeni:
koliko je u Prologu jela,
toliko je u braće konaka,
pod svakom su braća konačila
i pod svakom rujno vino pila.«
Dok dodoše Liječnu bijelome,
odma Janku odsijekuše glavu,
a Milanka na muke metnuše.
Tu dolazi paša gospodine
i donosi pletenu kandžiju,
prebije mu i ruke i noge
i živu mu oči izvadio.
»Odaji se, ajdučko koljeno.«
»Vala ne ću, vjero nekrštena.«

Ali vije (bugari) na muke Milanko.
Slušaju ga iz gore ajduci.
»Ajmo, braćo, Liječnu bijelome,
da skinemo sa muka Milanka;
bolje nam je svijem izginuti
neg slušati pobratima svoga.«
Što rekoše, tako učiniše
i odoše Liječnu bijelome
i skinuše sa muka Milanka.
Gradiše mu lagana nosila,
nosiše ga u goru zelenu,
tražiše mu ljekaricu pilu
ne bi l' vila izliječila Milu.
Izliječili i noge i ruke,
a očiju bogme ne mogoše,
jer su oči od vode stvorene.
Gradiše mu gusle javorove,

biraše mu vođe najboljega
da ga voda od grada do grada.
Dovede ga u pašine dvore.

»Božja pomoć, paša gospodine,

esu l' ovi otvoreni dvori

i prognaše dva gorska ajduka,
dva ajduka dva brata rođena
jedno Janko a drugo Milanko.
Milanko je Janku govorio:
»Vidi, brate, Liječna bijeloga,
više njega crljena kamena,
onde među na muke junake,
onde ćemo pogubiti glave.
Ako mene metnu prije tebe,
ne odaji druga nijednoga,
ni ostave de smo ostavljali,
ni konake de smo konačili,
veće kaži, moj brate Milanko:
koliko je u Prologu jela,
toliko je u braće konaka,
pod svakom su braća vino pili
i pod svakom konak konačili.«
Dok dodoše Liječnu bijelome,
odma Janku odsijekuše glavu,
a Milanka na muke metnuše.
Tu dolazi paša od Liječna
pa ga tuče pletenom kandžijom:

»Odaji se, ajdučko koljeno.«
»Vala ne ću, vjero nekrštena.«
Prebije mu i noge i ruke
i živu mu oči iskopaše.
Milanko se da odaje ne će,
ma on vije kano mrki vuče,
slušaju ga iz gore ajduci.
»Ajmo, braćo, Liječnu bijelome,
da skinemo sa muka Milanka,
bolje nam je svijem izginuti
neg slušati pobratima svoga.«
Što rekoše tako učiniše,
te odoše Liječnu bijelome
te skidoše sa muka Milanka.
Gradiše mu lagana nosila,
nosiše ga u goru zelenu,
tražiše mu ljekaricu pilu,
ne bi l' vila izliječila Milu.
Izliječile i noge i ruke,
al očiju braća ne mogoše,
jer su oči od vode stvorene.
Gradiše mu gusle javorove,
biraše mu vođe najboljega
da ga voda od grada do grada.
Dovede ga u pašine dvore,
božiju mu pomoć nazivaše:
»Božja pomoć, paša gospodine.«
»Da si zdravo, slijepac prosioče.«
Ne zna ko je, jadena mu majka.
»El slobodno lijepo zagusliti
i uz gusle lijepo zapjevati
esu l' ovi otvoreni dvori

za uboga i za siromaka
i ovako slijepa prosjaka?
»Da si zdravo, slijepac prosjače,
baš su moji otvoreni dvori
za uboga i za siromaka
i takoga slijepog prosjaka.«

A zapjeva slijepac Milanko:
»De si sada od Kotara Rade,
al' te nije al' ne smiješ amo,
kad su ovi otvoreni dvori

za ovakog slijepca prosjaka?
U to doba od Kotara Rade
i š njim ide trideset drugova,
uvatiše dva pašina sina
pa i kolju kano mlade janjce,
pa i peku kano mlade janjce
pa nagone pašu i gospoju
baš da jedu od sinova meso,
al ne mogu jadena im majka.
Odsiječe im obadnomu glavu,

bijele im popalio dvore
i po njima repu posadio.⁴

za uboga i za siromaka?»

»Jest slobodno, slijepac prosioče,
baš su moji otvoreni dvori

za takova slijepa prosjaka.
Uze Mile gusle javorove
pa zagusli i pjeva uza nji:
»De si sada od Kotara Rade,
al te nije al ne smiješ amo,
kad su ovi otvoreni dvori
za uboga i za siromaka
i ovako slijepa prosjaka?
U to doba od Kotara Rade,
uza nj ide sva družina cijela,
uvatiše dva pašina sina
pa i kolju kano male janjce
pa i peku kano male janjce
pa nagone pašu i gospoju
a da jedu od sinova meso,
Al ne mogu žalostna im majka.
Starom paši osjekoše glavu,
a gospoju na muke metnuše.
Obe su joj prorezali dojke
pa kroza nji promolili ruke,
nagone je da im objed vari,
al ne mere žalosna joj majka.
Vilicu joj prorezaše donju
pa kroza nju jezik promoliše
pa nagone da im pjesmu kaže,
al ne mere žalosna joj majka.
Obe su joj oči iskopali
pa nagone da im vezak veze,
a kako će žalosna joj majka.
Prebiše joj noge do koljena
pa nagone da im sitno tanca,
a ne mere žalosna joj majka.
Pa im onda poaraše dvore,
pokupiše i srebro i zlato
pa im bijele popališe dvore,
popališe zemljom poraziše,
uzimlju im srebrene kočije
i pod njima dvije bedevije
u nji meću slijepca Milanka
pa ga voze dvoru njegovome,
tu mu daju i srebra i zlata,
da se rani i do smrti brani.⁵

U Slavoniji u selu Subotska nedaleko Pakraca zapisala sam god. 1951.
po kazivanju sedamdesetgodišnjeg starca Ilije Kosijera ovaj fragment
iste pjesme:

⁴ Ivan Ivančan, Od Zrmanje do Krbavskog polja, rkp. Instituta za narodnu umjetnost u Zagrebu br. 320, str. 97—100.

⁵ M. Bošković-Stulli, Folklorna građa sa Zrmanje, rkp. Instituta za narodnu umjetnost br. 273, str. 145—148.

*Djevojka je crne oči klela:
 »Crne oči, zmija vas popila,
 što zaspaste jere ne gledaste,
 tuda prode četa šerežana,
 među njima Janko i Milanko.
 Milanko je Janku govorio:
 »Oj ti Janko, moje sunce žarko,
 vidiš onog crvenog kamena,
 ono meće muke na junake.«⁶*

Na kraju evo još jednoga fragmenta koji pripada možda također krugu tih pjesama. U svome »Govorenju od stare i plemenite kuće Kačića«, što ga je unio u »Razgovor ugodni« i u »Korabljicu«, spominje Kačić Bilipavloviće koji »bihu u stara vrimena gospoda bosanska i knezovi od različiti mista puno mogući i puno bogati...«, a piva se od istih jedna lipa pisma, koju po Primorju i dica znadu, ter ovako počimlje:

*Svu noć sjala svitla misečina,
 u po noći krvav daždic nađe:
 car porobi Bilopavloviće
 i zarobi dva gospodičića
 Mirka jedno, a Milinka drugo,
 dva viteza, dva mila brajena.«⁷*

Ukoliko bi taj fragment zaista predstavljao neku redakciju naše pjesme, starina bi mu, prema vremenu zapisa, bila nešto manja od »Erlangenskog rukopisa« (objavljeno prvi put u II. izdanju »Razgovora« god. 1759).

*

Usporedimo li među sobom iznesene tekstove, otkrit će se neobične dodirne točke. Ostavljajući zasada po strani pitanje njihove izražajne ljepote, primijetiti ćemo kako se u nekim karakterističnim pojedinostima tekstovi uzajamno povezuju jedni s drugima, katkada i oni najstariji s najnovijima, ili pak oni koji su geografski među sobom udaljeni, bez posredovanja poznatih štamparskih pjesama.

U svim iznesenim primjerima, osim kod Vuka, riječ je samo o dva zarobljena brata; otac se spominje jedino kod Vuka. Svi tekstovi, uključujući i Kačića i Vuka, spominju imena braće, od kojih jedno ime u svim primjerima zadržava postojanu sličnost oblika: Mirko i Milinko kod Kačića, Milivoje i Vukovoje u Erlangenskom rukopisu, Milić i Vulić kod

⁶ M. Bošković-Stulli, Folklorna građa iz okolice Pakraca, rkp. Instituta za narodnu umjetnost br. 68, str. 5.

⁷ Djela Andrije Kačića Miošića, knj. II. Korabljica, Stari pisci hrvatski knj. XXVIII, Zagreb 1945, str. 304; v. i Djela A. K. M. knj. I. Razgovor ugodni, SPH knj. XXVII, Zagreb 1942, str. 454. — Na ovo je mjesto kod Kačića upozorio i S. Banović, uz napomenu da je »pri početku ovoga stoljeća u Bristu i po Primorju gornjemu uzalud tražio pjesmu o Bilopavlovićima« (Stjepan Banović, »Glasovitiji« junaci, o kojima su se za Kačićeva života u Dalmaciji pjevale narodne pjesme, Zbornik za narodni život i običaje, knj. 38, Zagreb 1954, str. 80).

Vuka, Janko i *Milanko* u zapisima iz Zrmanje i iz Subotske kod Pakraca. Čini mi se sigurnim da imena Milinko, Milivoje, Milić i Milanko izviru sva iz kojeg pravog historijskog imena sa sličnim korijenom, dok se ime drugoga brata prilagodilo zvučnosti stiha. Ipak — i tu postoji sličnost među Vukovojem u najstarijem, »erlangenskom« tekstu i Vulićem kod Vuka, pa bi to ili koje slično ime moglo u pjesmi također biti izvorno. Moguća bi bila pretpostavka da je lik oca, starog Vujadina, koga nazivamo samo kod Vuka, unesen u pjesmu naknadno; teško je naime vjerovati da bi se i u najstarijem i u najnovijem zapisu pukom igrom slučaja sačuvala na jednaki način dva brata hajduka, a zaboravio njihov otac stari Vujadin, čini mi se vjerojatnijim da ga u početku u pjesmi nije bilo.

Sličnost među starim, »erlangenskim« tekstom i onim najnovijima sa Zrmanje pokazuje se i u drugim neočekivanim pojedinostima. Tu je najprije način kojim brat bratu pokazuje mjesto gdje će ih Turci mučiti, a zatim poziv bratu da ne bude izdajica:

Erlangenski rukopis

Ne izdaji, brate, druga nijednoga,
ni ostava gdi smo ostavljali,
ni konaka gdi smo noćivali.

Zrmanja 1957

Ne odaji druga nijednoga,
ni ostave de smo ostavljali
ni konake de smo konačili.

Napokon, tu je cijeli potonji razvoj događaja. Vukov se tekst predika divnim monologom starog Vujadina koji ne pristaje na izdaju. Erlangenski rukopis nastavlja radnju dolaskom hajduka — spasilaca, koji izbave svoje zarobljene drugove i izliječe im sve rane osim izgubljenoga očinjeg vida. Posve slično zbiva se i u dva teksta Save Sučević iz Zrmanje, ali ne završava time, radnja tamo teče dalje po pravom, uobičajenom obrascu naših hajdučkih pjesama: hajduci porobe pašine dvore i krvavo mu se osvete. Tako je tekst, zapisan posve nedavno, prvi u cjelini iznio na svijetlo sadržaj jedne stare i znamenite narodne pjesme koji je dosada bio poznat tek u fragmentu.

Sličnosti s »Erlangenskim rukopisom« čine mi se važnima, jer tekst iz te zbirke očito nije mogao prodrijeti do nepismene kazivačice u Zrmanji. Dodirne točke s Vukovim tekstom, na pr. djevojačka kletva očiju, mogu biti izvorne i stare, ali mogu dolaziti i od utjecaja te poznate Vukove pjesme.

Fragment iz Slavonije podudara se s pjesmom iz Zrmanje u nevjerojatnim sitnim pojedinostima. Tu su i imena Janko i Milanko i crveni kamen i fraza »među na muke junake« (odnosno »meće muke na junake«). Ipak — ima jedna važna razlika. Erlangenski rukopis, Vukov tekst i oba teksta Save Sučević govore o »Turcima Lijepljanima« i »bijelom Lijeplju«. Slavonski fragment ne zna toga. Livno se ne spominje, a umjesto Turaka tu je »četa šerežana«. Prema Vukovu »Rječniku« »šerežani su kao panduri u Hrvatskoj na suhoj medi, koji čuvaju da iz Turske ne

bi amo prelazili i zlo činili hajduci i drugi rđavi ljudi...⁸ I tako je ta stara hajdučka pjesma, prešavši s turskoga područja na područje bivše Vojne krajine zamijenila »Lijevljane Turke« pandurima, šerežanima. Imalo je to svoju realnu podlogu u životu, jer se naša stara hajdučija, ponikla prvenstveno u sukobu s Turcima, nije mogla na granicama odsječeno mehanički prekinuti, nego se hajdukovalo uvelike i na tadanjem austrijskom području. Upravo u kraju u kome je zapisan naš fragment imale su vlasti u prvoj polovici XVIII. st. mnogo okapanja s hajducima. Vojnički su upravljači Slavonije pljačkali i haračili po slavonskoj i bez toga tada pustoj i siromašnoj zemlji, tako da su se mnoge porodice vraćale natrag na tursko područje, a drugi se odmetali u hajduke. Godine 1736. poslao je Karlo VI. posebnu komisiju u Požegu da pozove hajduke na predaju; poslije određenog roka svaki hajduk koji bi bio uhvaćen imao je biti nabijen na kolac.⁹

Kako vidimo, okolnosti su za hajduke zapravo slične onima u susjednoj Turskoj. Tako je sam život prirodno doveo do lokalnog prilagođivanja stare hajdučke pjesme. Činjenica što se u slavonskoj pjesmi mjesto Turaka spominju austrijski »šerežani«, znači da je ona s turskoga područja prešla preko Save i tamo se modificirala još za vrijeme postojanja Vojne granice, očito u vremenima slavonskog hajdukovanja koja opisuje Šišić. Gesemannov tekst potvrđuje s druge strane da je ta pjesma u početku 18. stoljeća bila već poznata u Vojnoj krajini.

Okolnost da su navedeni tekstovi iz Slavonije i Zrmanje među sobom tako slični, a ipak se samo u drugom primjeru spominju Turci i Livno, upućuje s velikom vjerojatnošću na zajednički, nama nepoznati izvor obih varijanata negdje na teritoriji turskoga gospodstva. Livno, očuvano gotovo u svim tekstovima, ukazuje na mjesto izvora te pjesme. Utoliko prije što i historijski mjesto Livno odgovara onome o čemu pjesma govori. Govoreći o Ahmed-paši Sehidiji, koji je upravljao bosanskim vilajetom oko polovice 17. st., navodi Murko ovo: »Livno je postalo polazna točka za turske vojne pohode protiv kršćana i Mlečana. Sehidija je dolazio u Livno i smjestio ondje po prvi put janjičarsku vojsku baš zato, da bi spriječila hajdučke napadače na Livno i tamošnje Turke. I pjesma »Stari Vujadin«, koja je kod pjevača vrlo omiljena, povezana je s Livnom.«¹⁰

Sada je jasno zašto u pjesmi zarobljena braća i stari Vujadin s primjesom jeze pokazuju kamenom Livno. Pjesma je mogla nastati u drugoj polovici 17. st., t. j. poslije smještanja janjičara u Livno, a izvjesno vrijeme prije postanka »Erlangenskog rukopisa«; kraj u kome je nastala bit će negdje u Bosni bliže Livna.

⁸ Vuk Stef. Karadžić, Srpski rječnik istumačen njemačkim ili latinskim rječima, Beč 1852, s. v. Šerežanin.

⁹ v. Ferdo Šišić, Franjo barun Trenk i njegovi panduri. Zagreb 1900, str. 28—30, 64—65, 168.

¹⁰ Matija Murko, Tragom srpsko-hrvatske narodne epike, knj. I., izd. JAZU, Zagreb 1951, str. 436.

Salko Nazečić, govoreći o Vukovu »Starom Vujadinu« i o tekstu iz »Erlangenskog rukopisa«, izrazio je misao da bi se ta pjesma mogla odnositi na jedan istiniti događaj iz 16. st. Iznio je, prema nekom turskom dokumentu, slučaj u kome su hajduci napali Gornju i Donju Lepenicu pa su tom zgodom u borbi »dvojica hajduka uhvaćena i zatvorena, ali su njihovi drugovi napali zatvor, oslobodili ih i pobjegli s njima«. ^{10a} Sličnost sa zbivanjem u našoj pjesmi zaista je velika i značajna. Ako i nije u pitanju isti događaj, ipak je to krasna potvrda za isto realno događanje u hajdučkom životu i hajdučkoj pjesmi. Mislim ipak da taj konkretni događaj po svoj prilici nije bio povod za postanak naše pjesme. Zna se doduše da se u narodnim pjesmama lako i brzo smenjuju imena mjesta i junaka, ali je u ovoj pjesmi Livno kao janjičarsko uporište, kao mjesto mučenja hajduka tako duboko uraslo u osnovnu strukturu pjesme i ujedno rašireno u zapisima iz veoma različitih mjesta i razdoblja, da se povijesni događaj očito zblio ipak negdje u blizini Livna. Moguća bi još bila pretpostavka da se u našoj pjesmi možda stopilo sjećanje na dva posebna događaja od kojih se samo drugi odnosi na Livno; zasada su to tek slobodna domišljanja, koja i kad bi se eventualno potvrdila, opet ne bi bitnije izmijenila mišljenje da je pjesma, u redakciji koja je do danas sačuvana, nastala negdje oko Livna u drugoj polovici 17. stoljeća.

Dosada je u našem raspravljanju ostao donekle po strani fragment što smo ga naveli prema Kačiću. On se od ostalih varijanata doista znatno razlikuje. Tu je riječ o caru, o rodu Bilopavlovića i njihovu porobljavanju, o dva viteza gospodičića. Teško je uvrstiti sve to u okvire hajdučke pjesme. A s druge su strane sličnosti s našom pjesmom ipak velike: zarobljavanje dva brata, ime Milinko (usp. Milanko), te osobito ugođaj pjesme. Posve srodno zvuče stihovi iz vremenski najbližega Erlangenskog rukopisa:

Erlangenski rukopis

...dovedena dva ajduka mlada,
dva ajduka dva rođena brata,
Milivoje s bratom Vukovojem...

Kačić

...i zarobi dva gospodičića,
Mirka jedno, a Milinka drugo,
dva viteza dva mila brajena...

Pokušajmo mjesto *dva gospodičića i dva viteza* napisati *dva ajduka (mlada)*, pa će stihovi biti posve jednaki.

Mislim da je zasada nemoguće pouzdano utvrditi da li Kačićev fragment stvarno pripada krugu naših varijanata. Mogu se tek iznijeti neke pojedinosti koje ublažuju razlike među tim tekstom i ostalim našim primjerima. Kačić je iznio taj fragment u »Govorenju od stare i plemenite kuće Kačića«, na mjestu gdje je osobito želio istaknuti plemićku znamenitost toga roda i njegova odvjjetka Bilopavlovića. Moguće je stoga da

^{10a} S. Nazečić, Iz naše narodne epike, I. izd. Svjetlost, Sarajevo 1959, str. 187.

je on izmijenio citat „kako bi zvučao što »plemenitije«. Nazivi i oblici kao *vitez*, *gospodičić*, *dva mila brajena* odgovaraju stilu bugarštice, a u isto vrijeme i stilu Kačićevih pjesama. Da li ih je amo unio sam Kačić ili su se u njegovo doba, pod utjecajem bugarštice, ti stihovi u Primorju zaista tako pjevali, teško je sada znati.

Sasvim je mutno ime Bilopavlovića u toj pjesmi. Kada bi to bili hajduci, uhvaćeni od Turaka dok su se odmarali kod svojih kuća, imali bismo ključ za razumijevanje Kačićeva fragmenta.

Hajdučke pjesme, a među njima i »Starac Vujadin«, uza svu svoju demokratsku bitnost, poznaju također svoje odličnike, pripadnike istaknutih rodova. Takvi su i junaci naše pjesme. Nagoviješteno je to na izvjestan način možda onim kobnim predznacima »u po noći krvav daždić nađe«, odnosno stihovima »djevojka je crne oči klela«. Raskošan opis odjeće na zarobljenim hajducima u Vukovu tekstu nije tek slučajno pjesničko kićenje, nego je po svoj prilici nešto slično bilo naznačeno i u nekim prethodnim varijantama te pjesme, kao znak odličja zarobljene braće. Nalazimo tome trag i u »Erlangenskom rukopisu« u stihu »nije ljepše robje dovedeno«. Alois Schmaus pisao je nedavno posebno o upotrebi epiteta *lijep*: »Tačnija analiza omiljenog u bugarštici epiteta *lijep* pokazuje da vrlo često znači »otmen, staleški prikladan« i sl... Kasnije on se skoro potpuno gubi... Erlangenski rukopis (iz početka 18 veka) pokazuje jasne ostatke bugarštičke dikcije, naročito upotrebu prideva *lijep* uz geografske nazive.«¹¹ Prema tome, i konstrukcija »lijepo roblje« pokazuje da se u pjesmi zaista govori o hajducima istaknutog roda, što bi moglo pjesmu donekle približiti Kačićevom fragmentu.

A kako su i Kačićevi »plemići« i »knezovi« bili zapravo utonuli u hajdučkoj tradiciji, vidimo iz njegova »Razgovora« po pjesmi, objavljenoj zajedno sa spomenutim »Govorenjem«, zvanom »Pisma od stari knezova Kačića«: u odsustvu Kačića Ugričići su im u Primorju porobili dvore, ali je Kačić Varsajko »po Primorju četu pokupio«, stigao je »Ungarce« na Baškoj vodi »gdi blaguju i smirom hladuju«, oteo im plijen i vratio se kući »pivajući i puškarajući, šemluk čineć i vince pijuć«. ¹²

Ovaj nam primjer slikovito pokazuje kako u Kačićevim pjesmama, koje su u tome bliske narodnima, »odlični« knezovi postaju protagonisti radnje uzornoga hajdučkog sadržaja. Ta pjesma nema doduše nikakve direktne veze s našim motivom, ali lijepo otkriva kako neodređene mogu biti granice »gospodskih«, »plemičkih« i hajdučkih motiva, čime se fragment o Bilopavlovićima drugim putem opet približuje našoj pjesmi.

¹¹ Citirano prema résumé-u referata »Stilska analiza i hronologija (»Dvostruki epitet« u bugarštici)«, održanog na kongresu Saveza folklorista Jugoslavije na Bledu 1959. Radovi s kongresa bit će objavljeni u posebnoj knjizi.

¹² V. A. Kačić Miošić, o. c., str. 435—436.

• Prikazujući dosada varijante i fragmente pjesme tipa »Stari Vujadin«, nastojeći, koliko je to već moguće pomoću oskudne dosadanje građe, rasvijetliti postanak i puteve širenja ove krasne narodne pjesme, indirektno smo govorili i o njezinim izražajnim vrijednostima, osobito o odnosu Vukova teksta prema ostalim varijantama. O tome treba na kraju još nešto reći. Plemenito dostojanstvo Vukove pjesme i sav onaj splet okolnosti koje su uvjetovale njezin postanak spomenuti su već u početku članka. »Erlangenski« tekst i obje pjesme Save Sučević zaostaju za dubokim moralom kojim zrači Vukov »Stari Vujadin«. Ali je taj moral nesvjesnije, zapretano ipak i u njima sadržan. Te pjesme sadrže također junačni govor zarobljenoga hajduka koji ne da svojim drugovima da postanu izdajice; iznesen je doduše skromnije, kraće, bez jedinstvene Vujadinove poante. Isti se moral ponovo očituje u tekstu Save Sučević, kada hajduk na mukama nikoga ne oda i poslije kad ostali hajduci pri-teknu u pomoć svome zarobljenom drugu:

Ajmo braćo Lijevnu bijelome
da skinemo sa muka Milanka,
bolje nam je svijem izginuti
neg slušati pobratima svoga.

Taj moral hajdučki treba imati u vidu i pri daljem čitanju te pjesme u obadvije varijante Save Sučević. One naime, poslije tankočutne nježne brige za oslijepljenog druga, završuju nečuvenim okrutnostima hajdučke osvete.

Čudno je to kako slike žestokih mučenja neprijatelja u toj a i drugim hajdučkim pjesmama ne djeluju na nas toliko strahotom onoga što opisuju, nego više snagom pjesničke izražajnosti. Ne primamo ih kao realan prikaz užasa, nego kao umjetničku sublimaciju, kao moćnu hiperbolu, više kao simbol kazne nego li kao stvarnost. A ipak su hajduci i stvarno znali silno okrutno obračunavati.

Nemoguće je zamisliti da bi savremeni zločinac, jučerašnji ustaški ili četnički koljač mogao strahote svojih postupaka pjesnički predočiti; tu nema puta do sublimacije, osnova je druga i uzaludno bi bilo tumačiti je ili čak pravdati atavizmom hajdučkih predaka.

Hajdučki je život bio sirov, primitivan, sa svojim žestokim, ali dosljednim i potpunim plemenskim moralnim kodeksom. U nj je ulazila golemo hrabrost i požrtvovnost, predanost svome društvu, a usto i nesmiljena osveta i pljačka; taj se moral brusio danonoćnim borenjem za nešto snošljiviji život, poticali su ga zulumi i ekonomski pritisak turskih a ponekad i drugih upravljača. Razumije se, naš današnji viši humanistički moral (kada je istinit) teško može pojmiti žestinu hajdučkih postupaka, a ipak se oni u cjelini svoje kompleksnosti mogu shvatiti. I baš zato što su proizašli iz dubina životne nužde, ti su postupci našli načina da se izraze pjesnički snažno, naoko naturalistički, a zapravo kao sublimirana poezija.

Kada u našoj pjesmi Radini hajduci kolju pašine sinove i kanibalski nagone pašu da jede njihovo meso, mi osjećamo u tome strahotu, ali i moć izražaja. Donekle je slično s okrutnim mučenjem pašinice u Savinom tekstu iz god. 1957. Kako je to jezivo i cinično, a ipak izneseno neodoljivom snagom. Smeta nas pritom jedno: široki opis okrutnoga mučenja osobe koja u prethodnim događajima nije ništa skrivila. Ne mislim samo s moralnog stajališta, nego i s gledišta kompozicije pjesme. Udar u oči da je ta scena izostala u Savinom tekstu iz 1956. što ga zapisao I. Ivančan. Još je zanimljivije to da je istu scenu Sava Sučević ipak iznijela i Ivančanu, ali u kontekstu druge pjesme: u njoj se dijete Nenad osvećuje banu Mlečaninu za smrt svoje devetoro braće. Tu se jednaka osveta kao u našoj pjesmi vrši nad ljubom Mlečanina bana.¹³ Čini mi se da ta scena nijednoj od dviju pjesama ne pripada izvorno, nego je možda unesena iz kojega teksta pjesme s motivom nevjerne žene ili slično — odatle žestina osvete.

Samostalnost i sloboda koju je Sava Sučević pokazala u tom dvostrukom kazivanju iste pjesme otkrivaju je kao zanimljivu i originalnu kazivačicu. U vrijeme kada smo Ivančan i ja dolazili u Zrmanju bila je Sava već jako stara, sama i siromašna. Dolazila je u školu da govori pjesme, kojih je znala veoma mnogo. Kazivala je tečno i rado, uvijek sa satiričnim prizvukom i s ličnim odnosom prema onome što govori. Komentirala je svoje stihove na pr. ovako:

Sam' pričekaj dijete Nenade,
dok junački objed objedujem
(»Bome će mu prisjesti«).

Nastojeći da se prisjeti još koje pjesme ili priče, govorila bi ovako: »Znala bi' ja za tri dana. Al' ne more mi svaka doć', neka je ošla s kozama, neka s krmcima, neka u školu, razišle se štokuda, pa ne mogu sve doći. Nema.«

Dolazila je da kazuje i zato, jer je u kuhinji kod učiteljica toplo, dobije se malo juhe ili kave, možda i šećera u zamotku. No pritom je ona sa zadovoljstvom kazivala i uživala u svojim pjesmama.

*

Pjesma o starom Vujadinu veoma je raširena i omiljela. Preko Vukove zbirke ona je našla široki odjek kod narodnih pjevača i guslara.¹⁴ Ja sam također slušala guslara kako pjeva pjesmu o Vujadinu. Bilo je to na sajmu u Drnišu god. 1958., pjevao je slijepac-prosjak Jozo Pervan iz Poduma kod Livna. Zapjevao je tu pjesmu na moje pitanje da li je

¹³ I. Ivančan, navedeni rukopis, str. 87—93.

¹⁴ O tome svjedoči i Murko na više mjesta u svome ovdje već navedenom djelu »Tragom...«, v. knj. II, Registar opći, s. v. Vujadin.

znade, prekinuvši na čas sljepačke zahvalnice ženama koje su ga darivale. Tekst je odgovarao Vukovoj pjesmi.

U arhivu Srpske akademije nauka ima pjesma od 18 stihova koja počinje stihovima, poznatim inače i u lirskim pjesmama:

Devojka je svoje oči klela:
»Oči moje, vi ga ne gledale.«¹⁵

Ne znam da li se radi o odjeku Vukova teksta. O postojanju tog zapisa ljubezno me je obavijestio dr. Živomir Mladenović, naučni saradnik Srpske akademije nauka; nažalost, sada kad je moj članak već završen i neposredno pred štampanjem, nije mi više moguće potražiti taj tekst.¹⁶ Znam da je i bez njega ostalo još dosta neriješenih problema oko te pjesme. U prvom redu — pitanje gdje ju je Vuk dobio. U Vukovoj ostavštini u Srpskoj akademiji nauka nema tome Vukovu tekstu traga, ali, kako me upozoruje dr. Ž. Mladenović, možda bi se jednom moglo štogod naći u lenjingradskoj »Publičnoj biblioteci«, gdje je nekoć i Ljubomir Stojanović prepisivao neke Vukove pjesme.

Dalja će istraživanja vjerovatno dopuniti i ispraviti neke moje pretpostavke što sam ih u ovom članku pokušala izložiti. Moja je želja bila da svratim pažnju istraživača na ovu našu izvanrednu narodnu pjesmu i da ujedno pokažem kako i najpopularnije pjesme, više od stoljeća poslije svoga objavljivanja i širenja putem pjesmarica, ne mogu zatrti ni onu drugu, postojanu, vjekovnu usmenu predaju koja te pjesme, bez posredstva knjiga ili prepleteno s njima, prenosi od usta do usta; željela sam upozoriti i na vrijednost današnjega zapisivanja folklornih tekstova. Ako sam u tome uspjela, moj je zadatak ispunjen.

¹⁵ Arhivska oznaka: Vukova zaostavština VIII, 26 (10).

¹⁶ *Naknadna napomena.* Susretljivošću arhiva Srpske akademije nauka dobila sam tekst pjesme o kome je u članku bila riječ. Radi se o ljubavnoj pjesmi, koja nema veze sa »Starim Vujadinom«.

Zusammenfassung

DAS LIED VOM ALTEN VUJADIN

Die Verfasserin behandelt eines der bekanntesten, zur Gruppe der Haidukenepek gehörenden serbokroatischen Volkslieder, welches bisher durch das wunderbare, von Vuk Karadžić veröffentlichte Fragment bekannt war; außerdem ist auch ein etwas vollkommeneres Fragment dieses Liedes in der »Erlanger Handschrift« veröffentlicht worden, wurde jedoch von der fachlichen Kritik nicht genügend gewürdigt.

Vor einigen Jahren sind von der Verfasserin und von noch einem Sammler nach dem Vortrage einer und derselben Frau an der Grenze der Lika und Dalmatiens zwei untereinander etwas verschiedene, doch erstmalig vollkommene Varianten dieses Liedes aufgezeichnet worden; dazu konnte die Verfasserin noch ein Fragment in Slavonien aufzeichnen.

Beim Vergleiche all dieser Texte miteinander vom stilistischen und inhaltlichen Standpunkte aus versucht die Verfasserin festzustellen, wann und wo ungefähr das Lied entstanden sei (zweite Hälfte des 17. Jahrhunderts in der Umgebung von Livno in Bosnien), sie versucht aber an diesem Beispiele auch darzutun, wie die einzelnen geschichtlichen Zeiträume den verschiedenen Varianten desselben Liedes ihr charakteristisches Merkmal eingeprägt haben.

In der Arbeit wird auch die Persönlichkeit der Sängerin Sava Sućević beschrieben und dabei die interessanten Unterschiede ihrer zwei Varianten desselben Liedes analysiert. Dies bietet der Verfasserin die Gelegenheit, ihre Meinung über die realen Grundlagen und über den Ausdruckswert der schauerlichen Grausamkeiten auszusprechen, wie sie in den Haidukenliedern oft beschrieben werden.

Die Arbeit bringt den Beweis, daß die jetzige Aufzeichnung dieses Liedes dem Texte der »Erlanger Handschrift« näher ist als der bekannte spätere Text Vuk Karadžić. Die Folgerung davon ist, daß dieses Lied bis heute in unmittelbarer mündlicher Überlieferung fortlebt, ohne Vermittlung des bekannten veröffentlichten Textes. Außerdem hat die jetzige Aufzeichnung den vollkommenen Text des Liedes zu Tage gebracht, indessen die Texte, welche vor zwei oder vor anderthalb Jahrhunderten aufgezeichnet worden sind, nur in Fragmenten vorliegen. Die Verfasserin sieht darin eine weitere Bestätigung für den Wert des heutigen Aufzeichnens von volkstümlichen Liedertexten.